

УДК 339.18:316.334.55:94(477.51)«1941/1943»

Шаповаленко Є. Ю.,
методист, Чернігівський обласний інститут
підсядипломної педагогічної освіти
ім. К. Д. Ушинського (Україна, Чернігів),
shapovalenko1982@gmail.com

ТОРГОВЕЛЬНІ ТА ОБМІННІ ВІДНОСИНИ В ОКУПАЦІЙНІЙ ПОВСЯКДЕННОСТІ СЕЛЯН ЧЕРНІГІВЩИНИ У 1941–1943 РР.

Метою дослідження є характеристика змін, які відбулися в результаті окупації Чернігово-Сіверщини нацистами у 1941–1943 рр. На основі документальних джерел та спогадів очевидців, значна частина яких вперше запроваджена до наукового обігу, висвітлено особливості торговельних та обмінних операцій серед сільського населення. Визначено тенденції коливання цін на товари повсякденного попиту, заходи окупаційної влади з регулювання торгівлі, схарактеризовано стратегії виживання сільського населення Чернігівщини в умовах продовольчої та товарної кризи. На конкретних прикладах проілюстровано прояви регулювання базарної торгівлі, боротьби зі спекуляцією, обігу грошей на окупованих територіях, що засвідчили руйнування старої системи торговельно-грошових відносин і створення нових правил торгівлі і товарного забезпечення, пріоритетом у якій стало продовольче спорядження німецької армії.

Ключові слова: торгівля, обмін, примус, селянство, окупаційна влада.

Проблемне поле історії Другої світової війни донині значною мірою розширилося і включає в себе не лише бойові дії, політичні відносини країн-учасників конфлікту, але й повсякденність як невід'ємну складову життя в роки війни. При цьому в повсякденних практиках розрізняються фронтові будні, життя в тилу й на окупованій території. Саме останній аспект дедалі частіше привертає увагу дослідників з огляду на те, що розуміння життя за лінією фронту тривалий час перебувало у полоні ідеологічних стереотипів, тоді як реальність цього життя та стратегії виживання у тих умовах донині залишаються до кінця не з'ясованими. Життя селян Чернігівщини у 1941–1943 рр. у суспільній уяві міцно пов'язано з постійною боротьбою з ворогом, партизанами, рухом опору, однак це не вичерпує всього розмаїття повсякденних практик, які потребують ґрунтовного вивчення. Зокрема, торгівля та обмінні відносини, як необхідний елемент забезпечення товарами повсякденного попиту, зважаючи на їхню актуальність для населення в роки окупації, потребують окремого вивчення.

Життя сільського населення Чернігівщини в роки нацистської окупації знайшло відображення в працях Л. Студьонової [37], Г. Кузнецова [31], В. Устименка [38], Г. Греченка [4; 5; 6], С. Бутка [2]. Змістовними і інформативними є спогади очевидців, зокрема В. Косяненка [30], В. Новодід [35]. Буття під окупантами представлено у численних збірках документів [34; 40]. Втім, торгівля та обмінні операції в умовах окупації є наразі недостатньо вивченими. Тому мета дослідження полягає в узагальненні відомостей актуалізованих документальних джерел та спогадів очевидців про торгівлю та відносини обміну в сільських районах Чернігівщини та визначенні ролі цих повсякденних практик у реалізації стратегій виживання населення.

Окупація Чернігівщини восени 1941 р. німецькими військами створила для населення тяжкі умови для виживання – нестача продуктів та предметів першої необхідності змусила як міське, так і сільське населення області активно займатися торгівлею та

обміном. Відсутність у селах магазинів, які продавали товари широкого вжитку, вивела на перше місце базарну торгівлю. Німецька окупаційна адміністрація на його початковому етапі перепон цьому процесу не чинила. Навпаки, населення було поінформовано про можливість вільної торгівлі продуктами на базарі, про що, наприклад, йшлося у наказі старости Батуриного району від 31 жовтня 1941 р. Щоправда, цим же наказом запроваджувався ринковий збір для продавців: 1 крб. при торгівлі з рук та 3 крб., якщо торгівля відбувалась з возу [25, арк. 3]. За два роки плата за місце торгівлі зростає й у січні 1943 р. за торгівлю з возу брали 10 крб., з рундуків та столиків – 5 крб., за торгівлю «в рознос» – 3 крб., за торгівлю з рук – 3 крб. Разові збори сплачувались спеціальним збирачам, які отримували за це 10% від виручених коштів [22, арк. 29].

Окупаційна адміністрація визначила «базарні дні» для мешканців Чернігівської області – середу та неділю, заборонивши торгівлю за межами базарних площ [24, арк. 202]. Втім, траплялося, що дозволити торгувати лише один день – у неділю, як це було постановлено в Ріпках. Особливі обмеження на торгівлю діяли під час польових робіт [21, арк. 16]. У Корюківці на місцевому базарі у квітні 1942 р. вирувала жвава торгівля. За спогадами місцевої жительки В. Старченко «...були придбані продукти, трохи пшеничного борошна, півфунта вершкового масла, склянка цукру, десяток яєць, шмат сала, фунт сиру... Мама з тіткою, напевно, придбали їх на базарі. Там продавалася усяка всячина: від картоплі до військового обмундирування й іконок. На лотках красувалися пачки німецьких та інших іноземних сигарет, мило, саморобні запальнички і тістечка. Та ще сіль, яку міряли чайними ложками і яка цінувалася буквально на вагу золота...» [36, с. 81].

Окупаційна політика в галузі сільського господарства була спрямована на вилучення продукції, виробленої в індивідуальних селянських господарствах, для потреб німецької армії. Як наслідок, виник дефіцит і небувалого розмаху набула спекуляція товарами широкого вжитку. З метою її подолання вже наприкінці 1941 р. окупаційною владою на окремі групи товарів були встановлені граничні роздрібні ціни, які з часом мали тенденцію до зростання (Таблиця 1).

Регулювання цін стосувалось і промислових товарів (Таблиця 2).

Влада на місцях намагалась різними способами регулювати ринкову торгівлю. У місті Ніжин розпорядженням місцевого польового коменданта від 24 січня 1942 р. було суворо заборонено торгівлю продуктами харчування «з-під поли». У окремих випадках порушникам загрожувала смертна кара [27, арк. 458]. Зокрема, 27 січня 1942 р. у Ніжині було покарано місцевих жителів Андрія Б. та Уляни П. за спекуляцію салом та милом: стосовно них були застосовані значний штраф та арешт [27, арк. 467]. Місцеві адміністрації були попереджені про те, що в разі виявлення спекулянта з їхньої місцевості, на цей населений пункт буде накладено додаткові норми постачання продукції в доход держави [26, арк. 5]. Для запобігання крадіжок та спекуляції селян змушували брати в сільських старост довідки на свій товар та реєструвати їх у сільськогосподарського коменданта [19, арк. 116].

Таблиця 1.

Роздрібні ціни на продовольчі товари у 1942–1943 рр. [33, с. 46–47; 18, арк. 144]

Продукти	Вага	Ціна відповідно до постанови Київської господарчої команди (надруковано в газеті «Вісті Прилуччини №2 від 4 січня 1942 р.)	Ціни в Дмитрівському районі, станом на 15 червня 1943 р., затверджені польовою комендатурою
Борошно	1 кг	1.30 – 1.60 крб.	20 – 30 крб.
Крупа	1 кг	1.20 – 9.00 крб.	20 крб.
Макарони	1 кг	3.50 – 4.50 крб.	–
Горох	1 кг	3.10 крб.	15 крб.
Телятина	1 кг	2.60 – 10.40 крб.	–
Свинина	1 кг	2.00 – 10.40 крб.	–
Ковбаса	1 кг	7.50 – 13.15 крб.	–
Кури	1 кг	–	35 крб.
Качки	1 кг	–	35 крб.
Гуси	1 кг	–	35 крб.
Хліб	1 кг	0.80 – 0.90 крб.	–
Риба	1 кг	7.50 – 12.00 крб.	35 крб.
Молочні продукти	1 л	1.40 – 4.00 крб.	–
Масло	1 кг	20.00 – 25.00 крб.	300 крб.
Жири	1 кг	10.00 – 23.00 крб.	300 крб.
Сонячна олія	1 л	11.50 – 14.50 крб.	250 крб.
Цукор	1 кг	3.50 – 3.90 крб.	–
Яйця	10 шт.	3.50 – 4.50 крб.	50 крб.
Чай	1 кг	30 – 110 крб.	–
Сіль	1 кг	0.20 крб.	–
Картопля	1 кг	0.30 крб.	2 крб.
Капуста	1 кг	1.50 – 2.00 крб.	2 крб.
Морква	1 кг	1.00 крб.	–
Часник	1 кг	2.00 крб.	–
Фрукти	1 кг	2.00 – 4.00 крб.	20 крб.
Ягоди	1 кг	–	20 крб.
Горілка	1 л	15.00 – 25.00 крб.	–
Мак	1 кг	5.00 крб.	25 крб.

Таблиця 2.

Роздрібні ціни на промислові товари у 1942–1943 рр. [20, арк. 230]

Ціни в Козелецькому районі станом на 26 квітня 1942 р.		
Найменування товару	Кількість	Ціна
Сірники	1 коробка	5 крб.
Сапа	1 штука	10 крб.
Відро залізне	1 штука	15 крб.
Вила	1 штука	30 крб.
Граблі залізні	1 штука	30 крб.
Граблі дерев'яні	1 штука	10 крб.
Мітла	1 штука	5 крб.
Віник	1 штука	7 крб.
Діжка	1 штука	80 крб.
Велика діжка	1 штука	100 крб.
Корзина	1 штука	25 крб.
Лопата залізна	1 штука	30 крб.
Цвяхи різні	1 штука	30 крб.

У спекулятивні відносини були втягнуті солдати німецької армії та їх союзники. За свідченнями жителів села Бутівка Городнянського району, вони: «Брали і міняли в маляр, за десяток яєць можна було одержати склянку півтори солі» [8, арк. 12]. Час від часу окупанти забороняли таку форми бартеру. Так, Ріпкинська ортскомендатура 17 березня 1943 р. попереджувала про те, що особи, які купують чи обмінюють будь-які речі у солдат, будуть оштрафовані або засуджені до тюремного ув'язнення [21, арк. 66]. Значні ускладнення для місцевого населення створила постанова Сільськогосподарського управління господарчої інспекції Південної армії від 28 липня 1942 р., скерована на цілковите спрямування сільськогосподарської продукції для потреб німецької армії. Була заборонена вільна торгівля сільськогосподарськими та м'ясомолочними продуктами на базарі як обциним, так і приватним виробникам. Заборона пояснювалась систематичними заходами окупаційної адміністрації, спрямованими на продуктове забезпечення міських мешканців області та викорінення спекуляції [23, арк. 98–98зв].

Як наслідок у місцевій пресі один за одним з'явилися розпорядження місцевих органів окупаційної влади про нові правила базарної торгівлі. Зокрема, «Вісті Прилуччини» від 7 серпня 1942 р. застерігали населення міста Прилуки та районів повіту від торгівлі молоком, яке відтепер мало бути здано до найближчих сепараторних пунктів [34, с. 51]. Срібнянський старостат своєю постановою 4 серпня 1942 р. заборонив продаж молока, масла, яєць, м'яса, сала, курей та хліба [26, арк. 5].

Результатом такого регулювання ринкових відносин окупаційною владою стали дефіцит харчів та зростання цін на них на «чорному ринку». За одну склянку (210 грам) солі просили в середньому 100 крб., за коробку сірників – 10 крб., буханку хліба – 100 крб. [14, арк. 31зв]. У січні 1943 р. кілограм сала коштував майже 600 крб., а вартість кілограма борошна також сягнула 600 крб. Але дефіцит продуктів був настільки відчутним, що навіть за такими цінами не завжди вдавалось їх придбати [1, арк. 7].

У Срібнянському районі місцева управа наказувала районній та сільській поліції вживати рішучих заходів у боротьбі зі спекулянтами, які систематично з'являлись на території району, здійснювали купівлю, обмін і вивіз харчів та речей за межі Срібнянщини [26, арк. 5]. Контроль за базарною торгівлею було покладено на українську допоміжну поліцію. Так, у Борзні поліцейські наряди чергували на базарі з метою недопущення продажу заборонених продуктів. Конфісковані у продавців товари здавали місцевому начальнику поліції [3, арк. 29]. У Козельці поліція стежила за тим, щоб, крім неділі, жодної особи не було на базарі з метою продажу харчів. Зранку на тих вулицях, які вели до навколишніх сіл, стояли наряди поліції і змушували повертатися назад усіх, хто з продуктами йшов до Козельця [20, арк. 202].

Дуже гостро під час окупації стояло питання грошового забезпечення та купівельної спроможності населення. З вересня 1941 р. по липень 1942 р., через неможливість забезпечити захоплені території України новою грошовою масою, окупаційна адміністрація дозволила обіг радянських карбованців разом з «окупаційними» марками, створеними для розрахунків на окупованих територіях [32]. За офіційним курсом, 1 окупаційна марка мала коштувати 10 радянських карбованців [25, арк. 3]. 3 липня 1942 р. в обіг надійшли окупаційні «українські» карбованці за таким же курсом обміну, як і радянські [29]. За згадками селян села Хривівка Сновського району, «радянські рублі як були, так і залишились, додалися німецькі окупаційні марки та українські карбованці. Курс був таким: 1 окупаційна марка коштувала 10 рублів або 10 карбованців. Але, за його словами, були випадки шахрайства з українськими карбованцями. Людей ошукували: оскільки окупаційні карбованці були з одного боку українською мовою, а з іншого німецькою, то їх перевертали і карбованець ішов як марка» [39].

Українські карбованці через поразки німецьких військ на Східному фронті поступово втратили популярність серед місцевого населення. У березні 1943 р. ця грошова одиниця почала вилучатись з обігу. У Лосинівському районі (нині в складі Ніжинського району) місцева ортскомендатура у березні 1943 р. своєю постановою наголосила, що легітимними залишились рейхсмарки та радянські рублі, а українські карбованці до прийому та видачі більше не допускались [28, арк. 45].

Оцінюючі купівельну спроможність населення зауважимо, що заробітна плата на Чернігівщині не перевищувала 500–600 крб. для вчителів, медиків та інших категорій службовців, до 1000 крб. і вище – для керівного складу районних управ та поліції. До того ж, матеріальне становище селян ускладнювалось податки та побори, що вело до значного викачування коштів у селян. Так, Понорницька райуправа (нині Коропський район) у липні 1942 р. вимагала від старости села Шаболатівка сплатити 2393 крб. боргу з податку на одноразовий збір з селян за 1941 р., оскільки наближалась дата сплати податку за поточний рік [17, арк. 97].

Якнаслідок, існував брак коштів у переважної більшості сільського населення, яке виживало головним чином за рахунок продукції, вирощеної на земельних ділянках, та можливості обміняти чи продати її. Це підтверджується численними свідченнями селян: Н. С. Редько з села Слобідка Новгород–Сіверського району зауважила: «... люди харчувалися тим, що вирощували вдома. Все інше купували на базарі у Понорниці. На базарі продавали ягоди, а взамін купували продукти...» [11, арк. 148]. М. П. Грабар – жителька села Мрин Носівського району, підтвердила, що сірники та сіль могли купити лише ті, у кого були гроші, адже склянка солі коштувала 100 крб. [13, арк. 21]. О. В. Криволап з села Андріївка Городнянського району засвідчила, що грошей на той час майже не було ні в кого. Люди мусили збирати тютюн і носити на продаж до Чернігова [8, арк. 6]. Т. А. Красна, що мешкала тоді в селі Велика Дорога Ніжинського району, пригадувала, що на базар несли сільськогосподарську продукцію, яка коштувала в порівнянні з сіллю чи сірниками дуже дешево. Можна було продати лантух зерна і купити лише склянку солі. Аналогічна ситуація була з сірниками [12, арк. 15]. Мешканка села Перемога Ніжинського району В. С. Карпенко пригадувала як ходили на базар в Ніжин, щоб обміняти зерно, крупу, яйця на сіль, сірники, мило, цукор. Щоб купити чуні, несли продавати курей, тощо [12, арк. 79–80].

Часто селяни знаходили альтернативу дефіцитному та дорогому товару. Сіль, наприклад, добували з добрив. Цей процес описав мешканець села Маслаківка Ріпкинського району А. П. Зінченко: «...Сіль шукали на полі з мінеральних добрив. Я ходив набирав чугун. Мама кип'ятила в печі. Сіль розплавлялась, а добрива залишались. Воду зливали. Вона охолоджувалась, сіль осідала на дно...» [15, арк. 120–120зв]. Замінники шукали і для інших продуктів: замість сірників використовували кресала, прали крейдою, варили цукровий буряк [7, арк. 7]. Однак, ці альтернативні заходи все ж не мали визначального впливу на забезпечення селян. Тому на Чернігівщині під час окупації активізувались міграційні процеси серед сільського населення в пошуках дефіцитних товарів. Селяни Ічнянського району, наприклад, ходили по сіль та сірники до Прилук та Ромнів [9, арк. 42]; з Новгород–Сіверського району їздили на підводах за цими ж продуктами до Семенівки, що займало два дні [11, арк. 134]; ходили пішки до Чернігова, на що витрачався тиждень [11, арк. 45].

Географія пересування селян поширювалась і на сусідні області: в Сумську область по сіль ходили селяни Ічнянського району [9, арк. 42], до Шостки з Новгород–Сіверського району [11, арк. 145], Прилучани з товарами на обмін ходили до Хорола Полтавської області [10, арк. 85].

Разом з селянами по селах у пошуках продуктів та продовольчих товарів нищили містяни. Зокрема вчителька з Нової Басані Бобровицького району в своєму щоденнику [її прізвище та ініціали залишилися невідомими – С. Ш.] зазначила: «...А що з Києва, з Ніжина, то цілу зиму [1941–1942 рр. – С. Ш.] і весну [1942 р. – С. Ш.] ходили мінять послідні тряпки на кусок хліба. В Києві багато вмерло в ту зиму з голоду. Той у нас на весну нічого не було. Ні хліба, ні жирів, ні крупи. Приходилось продавати все «лишне» з одержі, в першу чергу з мануфактури. Як уже зовсім не було ні куска хліба в хаті, то ми з братом брали яку-небудь матерію і йшли в село десь подальше предлагали за хліб і приносили який-небудь пуд зерна... Важко було ходити предлагати, але нас втішало, що ми не одні, що ходять по селу тисячі шодня і ще треба спасти от голоду не тільки себе, а й братову крошку – Люду – ні в чим неповинне дитя...» [16, арк. 8–83в].

Масові пересування не залишались непоміченими місцевими адміністраціями. Зокрема, у Срібнянського району у серпні 1942 р. староста наказав сільським керівникам та поліції проводити конфіскацію у таких «торбешників» продуктів харчування та відпускати за місцем проживання [26, арк. 5]. Однак ці заходи не могли зупинити населення намаганнях за рахунок обміну не померти з голоду.

Отже, військові дії та окупація Чернігівщини в 1941–1943 рр. зруйнували існуючу систему товарного забезпечення населення області. Через відсутність мережі магазинів важливе місце в торгівельних відносинах посіла базарна торгівля. Однак складний матеріально-фінансовий стан населення області з одного боку та політика окупаційної влади, спрямована на максимальне відбирання продукції з іншого, значно обмежили можливості торгівлі. Це дало потужний імпульс для розвитку натурального обміну продуктами та товарами між містянами та селянами і, як наслідок, однією з характерних рис окупованої Чернігівщини в 1941–1943 рр. стали тисячі людей на шляхах в місто чи в село з надією щось продати або обміняти, щоб мати можливість вижити у ті складні часи. Спроби окупаційної адміністрації впливати на ці міграційні процеси заборонами та покараннями очікуваного результату не принесли. Зважаючи на багатогранність порушеної проблеми, перспективними напрями подальших пошуків є дослідження міграційних процесів, чинників, що впливали на ціноутворення, питання обігу грошей на окупованих територіях тощо.

Список використаних джерел

1. Ніжинський краєзнавчий музей ім. І. Спаського. Документальна колекція «На Нежинской земле» 1941–1943 гг.
2. Бутко С. Національно-визвольна боротьба на Чернігівщині у 1941–1945 рр. // Сіверянський літопис. – 1995. – №5. – С.9–13.
3. Архів Управління Служби безпеки України в Чернігівській області. – Ф–6. – Спр.2130.
4. Греченко Г. Варвинщина в роки гітлерівської окупації // Радянське життя. 1998. – 18 липня. №58 (9274). – С.2.
5. Греченко Г. Сосничина в роки окупації // Радянський патріот. – 1998. – 19 вересня. №77 (3971). – С.2.
6. Греченко Г. Чернігівщина на шпальтах окупаційних газет (1941–1943 рр.) // Сіверянський літопис. – 1999. – №2 (26). – С.81–102.
7. Державний архів Чернігівської області. – Ф.Р–1376. – Оп.1. – Спр.62.
8. Там само. – Ф.Р–1376. – Оп.1. – Спр.65.
9. Там само. – Ф.Р–1376. – Оп.1. – Спр.67.
10. Там само. – Ф.Р–1376. – Оп.1. – Спр.69.

11. Там само. – Ф.Р–1376. – Оп.1. – Спр.73.
12. Там само. – Ф.Р–1376. – Оп.1. – Спр.76.
13. Там само. – Ф.Р–1376. – Оп.1. – Спр.77.
14. Там само. – Ф.Р–1376. – Оп.1. – Спр.78.
15. Там само. – Ф.Р–1376. – Оп.1. – Спр.79.
16. Там само. – Ф.Р–1429. – Оп.1. – Спр.179.
17. Там само. – Ф.Р–1429. – Оп.1. – Спр.18.
18. Там само. – Ф.Р–3048. – Оп.1. – Спр.2.
19. Там само. – Ф.Р–3064. – Оп.1. – Спр.2.
20. Там само. – Ф.Р–3071. – Оп.1. – Спр.63.
21. Там само. – Ф.Р–3133. – Оп.1. – Спр.1.
22. Там само. – Ф.Р–3206. – Оп.1. – Спр.3.
23. Там само. – Ф.Р–3214. – Оп.1. – Спр.1.
24. Там само. – Ф.Р–3222. – Оп.1. – Спр.27.
25. Там само. – Ф.Р–3387. – Оп.1. – Спр.1.
26. Там само. – Ф.Р–4220. – Оп.1. – Спр.9.
27. Там само. – Ф.Р–4362. – Оп.2. – Спр.1.
28. Там само. – Ф.Р–4438. – Оп.1. – Спр.19.
29. Карбованец Рейхскомиссариата Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>. Назва з екрана.
30. Косяненко В. Юнацький щоденник часів німецько-фашистської окупації Сосниці (Записки 1942–1943 років) // Сіверянський літопис. – 1998. – №4 (22). – С.109–124.
31. Кузнецов Г. Край непокоренный: Черниговщина, 1941–1945 гг. – Чернигов. Издат. комплекс «Деснянская Правда», 1995. – 252 с.
32. Мартыненко В. Деньги в Донецке периода оккупации 1941–1943 годов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infodan.org.ua/stalino/244>. Назва з екрана.
33. Миргородский А. Прилуки в годы Великой Отечественной войны. – Тернополь: «Підручники та посібники», 2008. – 128 с.
34. Німецько-фашистський окупаційний режим на Чернігівщині: добірка документів та матеріалів / Держархів Чернігів. обл.; упоряд.: Н. Полетун, Л. Сурабко; відп. за вип. А. Неділя. – Чернігів, 2000. – 88 с.
35. Новодід Віра. Ми називаємо себе кімовцями (Спомини про пережите під час війни) // Сіверянський літопис. – 2010. – №2–3 (92–93). – С.58–64.
36. Старченко В. Та інші...: Моє воєнне отроцтво. Ніжин, 2005. – Ч.1. – К.: ТОВ «XXI ст.: діалог культур», 2008. – 123 с.
37. Студьонова Л. Долі, обпалені війною: Докум. оповідь. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 168 с.
38. Устименко В. У кожного своя правда. Істина одна: Корюківка: довічний біль. – К.: Україна, 2013. – 440 с.
39. Сновський історичний музей. Фонд ДМ–1108 Спогади Кунавиної Ніни Федорівни, 1922 р.н., мешканки села Гвоздиківка Сновського району.
40. Чернігівщина в роки нацистської окупації: Документи і матеріали / Упорядн.: О. Б. Коваленко, Р. Ю. Подкур, О. В. Лисенко. НАН України. Інститут історії України; Чернігівська обласна державна адміністрація; Чернігівська обласна рада; Інститут історії, етнології і правознавства ім. О. М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка; Пошукове агентство по створенню науково-документальних серіалів «Книга пам'яті» та «Реабілітовані історією»; Державний архів Чернігівської області. – Чернігів: Видавель Лозовий В. М., 2013. – 496 с.

References

1. Nizhyn's'kyj krajeznavchyj muzej im. I. Spas'kogo. Dokumental'na kolekcija «Na Nezhinskoy zemle» 1941–1943 gg.
2. Butko S. Nacional'no-vyzvol'na borot'ba na Chernigivshhyni u 1941–1945 rr. // Siverjans'kyj litopys. – 1995. – №5. – S.9–13.
3. Arhiv Upravlinnja Sluzhby bezpeky Ukrai'ny v Chernigivs'kij oblasti. – F–6. – Spr.2130.
4. Grechenko G. Varynshhyna v roky gitlerivs'koi' okupacii' // Radjans'ke zhyttja. 1998. – 18 lypnja. №58 (9274). – S.2.
5. Grechenko G. Sosnychhyna v roky okupacii' // Radjans'kyj patriot. – 1998. – 19 veresnja. №77 (3971). – S.2.
6. Grechenko G. Chernigivshhyna na shpal'tah okupacijnyh gazet (1941–1943 rr.) // Siverjans'kyj litopys. – 1999. – №2 (26). – S.81–102.
7. Derzhavnyj arhiv Chernigivs'koi' oblasti. – F.R–1376. – Op.1. – Spr.62.
8. Tam samo. – F.R–1376. – Op.1. – Spr.65.
9. Tam samo. – F.R–1376. – Op.1. – Spr.67.
10. Tam samo. – F.R–1376. – Op.1. – Spr.69.
11. Tam samo. – F.R–1376. – Op.1. – Spr.73.

12. Tam samo. – F.R–1376. – Op.1. – Spr.76.
 13. Tam samo. – F.R–1376. – Op.1. – Spr.77.
 14. Tam samo. – F.R–1376. – Op.1. – Spr.78.
 15. Tam samo. – F.R–1376. – Op.1. – Spr.79.
 16. Tam samo. – F.R–1429. – Op.1. – Spr.179.
 17. Tam samo. – F.R–1429. – Op.1. – Spr.18.
 18. Tam samo. – F.R–3048. – Op.1. – Spr.2.
 19. Tam samo. – F.R–3064. – Op.1. – Spr.2.
 20. Tam samo. – F.R–3071. – Op.1. – Spr.63.
 21. Tam samo. – F.R–3133. – Op.1. – Spr.1.
 22. Tam samo. – F.R–3206. – Op.1. – Spr.3.
 23. Tam samo. – F.R–3214. – Op.1. – Spr.1.
 24. Tam samo. – F.R–3222. – Op.1. – Spr.27.
 25. Tam samo. – F.R–3387. – Op.1. – Spr.1a.
 26. Tam samo. – F.R–4220. – Op.1. – Spr.9.
 27. Tam samo. – F.R–4362. – Op.2. – Spr.1.
 28. Tam samo. – F.R–4438. – Op.1. – Spr.19.
 29. Karbovanec Rejshkomissariata Ukraina [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ru.wikipedia.org/wiki/Nazva_z_ekrana.
 30. Kosjanenko V. Junac'kyj shhodennyk chasiv nimec'ko-fashysts'koi' okupacii' Sosnyci (Zapysky 1942–1943 rokiv) // Siverjans'kyj litopys. – 1998. – №4 (22). – S.109–124.
 31. Kuznecov G. Kraj nepokorenyj: Chernigovshhina; 1941–1945 gg. – Chernigov. Izdat. kompleks «Desnjans'ka Pravda», 1995. – 252 s.
 32. Martynenko V. Den'gi v Donecke perioda okkupacii 1941–1943 godov. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://infodon.org.ua/stalino/244>. Nazva z ekrana.
 33. Mirgorodskij A. Priluki v gody Velikoj Otechestvennoj vojny. – Ternopol': «Pidruchnyky ta posibnyky», 2008. – 128 s.
 34. Nimec'ko-fashysts'kyj okupacijnyj rezhym na Chernigovshhyni: dobirka dokumentiv ta materialiv / Derzharihiv Chernigiv. obl.; uporjad.: N. Poletun, L. Surabko; vidp. za vyp. A. Nedilja. – Chernigiv, 2000. – 88 s.
 35. Novodid Vira. My nazyvajemo sebe kimovcjamy (Spomyny pro perezhytte pid chas vjny) // Siverjans'kyj litopys. – 2010. – №2–3 (92–93). – S.58–64.
 36. Starchenko V. Ta inshi...: Moje vojenne otroctvo. Nizhyn, 2005. – Ch.1. – K.: TOV «XXI st.: dialog kul'tur», 2008. – 123 s.
 37. Stud'onova L. Doli, obpaleni vjnoju: Dokum. opovid'. – Nizhyn: TOV «Vydavnytvo «Aspekt–Poligraf», 2005. – 168 s.
 38. Ustymenko V. U kozhnogo svoja pravda. Istyna odna: Korjukivka: dovichnyj bil'. – K.: Ukrai'na, 2013. – 440 s.
 39. Snovs'kyj istorychnyj muzej. Fond DM–1108 Spogady Kunavynoi' Niny Fedorivny, 1922 r.n., meshkanky sela Gvozdykivka Snovs'kogo rajonu.
 40. Chernigovshhyna v roky nacysts'koi' okupacii': Dokumenty i materialy / Uporjadn.: O. B. Kovalenko, R. Ju. Podkur, O. V. Lysenko. NAN Ukrai'ny. Instytut istorii' Ukrai'ny; Chernigivs'ka oblasna derzhavna administracija; Chernigivs'ka oblasna rada; Instytut istorii', etnologii' i pravoznavstva im. O. M. Lazarevs'kogo Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu im. T. G. Shevchenka; Poshukove agentstvo po stvorennju naukovno-dokumental'nyh serialiv «Knyga pam'jati» ta «Reabilitovani istorijeju»; Derzhavnyj arhiv Chernigivs'koi' oblasti. – Chernigiv: Vydavec' Lozovij V. M., 2013. – 496 s.

Shapovalenko Ye. Yu., specialist in educational methods of Chernihiv regional teacher training institute named after K. D. Ushynskiy (Ukraine, Chernihiv), shapovalenko1982@gmail.com

Trade and exchange relations in peasants of Chernihiv region's everyday life under the occupation regime in 1941–1943

The aim of the study is to characterize the changes that occurred as a result of the occupation of Chernigov region by the Nazis in 1941–1943. On the basis of documentary sources and memoirs of eyewitnesses, many of which were introduced into scientific circulation for the first time, the peculiarities of trade and exchange transactions among the rural population were depicted. The tendencies of the fluctuations of prices on consumer goods, the occupation authority's activities in regulating of dealing, and characteristic of the survival strategies of the rural population of Chernihiv region in terms of food and commodity crisis are represented. Specific examples, which illustrate manifestation of the trade market the regulation, measures against speculation, circulation of money in the occupied territories, and proved the destruction of the old system of trade and monetary relations and the creation of new trade rules and goods provision with the priority in the food supply of the German army.

Keywords: trade, exchange, coercion, peasantry, occupying power.

* * *

УДК 94(477.8)«1944/1947»:329

Галицька–Дідух Т. В.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
України Факультету історії, політології і
міжнародних відносин, ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника»
(Україна, Івано–Франківськ), tamara-halytska@iu

ІНФОРМАЦІЙНО–ПРОПАГАНДИСТСЬКА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР 1944–1947 рр. (НА ПРИКЛАДІ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Висвітлюється інформаційно–пропагандистська політика радянської влади у західних областях УРСР 1944–1947 рр. (на прикладі Станіславської області). Проаналізовано мережу органів, що займалися впровадженням радянської інформаційної політики. Проблема забезпечення керівними кадрами вирішувалася шляхом спрямування в західноукраїнській регіон партноменклатури з інших областей УРСР та СРСР. До нижчих ланок залучалося місцеве населення, яке перебувало під постійним контролем.

Зазважено, що ідеологічно–пропагандистська політика радянського уряду охоплювала усі сфери суспільного життя та здійснювала вплив на усі категорії населення. Стверджено, що заходи в ідеолого–пропагандистській політиці спрямовувалися на інформаційний супровід процесів радянзації і інтеграцію Станіславщини в суспільно–політичну, соціально–економічну, етноконфесійну і навіть ментальну матрицю радянської імперії.

Непримиренного характеру набула інформаційна війна між українським національно–визвольним рухом і комуністичним режимом на теренах Станіславщини. Головною метою радянської агітації було виховання неприйняття оунівської ідеології, формування негативного ставлення до ОУН(б) і УПА. Зазначено про використання ідеологічних штампів, а часом і фальшування інформації у повідомленнях про націоналістичне підпілля. Стверджено, що радянський режим поєднав масову ідеологічно–пропагандистську обробку суспільної свідомості та військово–каральні заходи спрямовані проти повстанського руху і населення, що його підтримувало.

Ключові слова: радянський партапарат, агітація, ідеологія, пропаганда, інформаційна політика, радянська, Станіславщина, Українська повстанська армія, Організація українських націоналістів.

Інформаційні війни «не призводять безпосередньо до кровопролиття, руйнувань, при їх веденні немає жертв, ніхто не позбавляється їжі, даху над головою. І це породжує легковажне ставлення до них. Тим часом руйнування, яких завдають інформаційні війни в суспільній психології, психології особи, за масштабами і за значенням цілком сумірні зі збройними війнами, а часом і перевищують їх наслідки» [38, с. 137]. Сучасна системна пропагандистська антиукраїнська кампанія російської влади, у ході якої застосовуються новітні технічні можливості та маніпулятивні технології, має риси сталінських методів ведення інформаційної війни. Тому дослідження інформаційно–ідейного утвердження радянських органів влади у повоєнний період має і наукове, і практичне значення. У статті висвітлюється інформаційно–пропагандистська політика радянської влади у західних областях УРСР 1944–1945 рр. (на прикладі Станіславської області).

У радянських виданнях інформаційно–ідеологічна політика уряду СРСР аналізувалася виключно з позитивного боку, що було продиктовано партійною лінією (Я. Галан, Б. Дуткевич, В. Беляєв, Я. Вітошинський, П. Винокуров, М. Рубач, М. Гарасименко, А. Москаленко, В. Чередниченко, М. Івасюта, А. Москаленко, М. Скуленко ін.). Ситуація змінилася в період перебудови з появою наукових робіт С. Кульчицького, В. Сергійчука, Г. Дем'яна, Г. Касьянова, В. Даниленка, які, використовуючи нові архівні джерела, вийшли з-під впливу радянських ідеологем. З проголошенням незалежності України вітчизняні історики отримали можливість розкривати нові теми досліджень (О. Рубльов і Ю. Черченко, І. Білас